

УДК 331.52:331.567

Оксана Володимирівна ОРЛИК

кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: orox@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1235-7838>

**НЕФОРМАЛЬНА ЗАЙНЯТИСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ФАКТОР
ТІНІЗАЦІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ**

Орлик, О. В. *Неформальна зайнятість населення як фактор тінізації та економічної небезпеки.* Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / За ред. М. І. Зверькова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 1 (72). С. 164–177.

Анотація. У статті на основі узагальнення статистичних даних досліджено сучасні тенденції розвитку неформального ринку праці в Україні протягом 2016–2018 рр. Об'єктом дослідження є неформальна зайнятість, яка виступає фактором економічної небезпеки для країни в цілому та її суб'єктів господарської діяльності. Метою статті є виявлення характеру змін, що відбуваються у структурі неформальної зайнятості в Україні протягом останніх років, зокрема, після реформування пенсійної системи. У процесі дослідження використовувалися такі загальнонаукові методи: аналітико-монографічний – при вивченні літературних джерел з теми дослідження; аналізу та синтезу – для узагальнення статистичних даних щодо тенденцій розвитку неформального ринку праці; системного аналізу, абстрагування, логічних узагальнень – при визначенні характерних особливостей та причин виникнення неформальної зайнятості; абстрактно-логічний – для формування висновків. Проведено порівняльний аналіз неформально зайнятого населення за видами економічної діяльності, статтю, місцем проживання, статусом зайнятості. За результатами дослідження було встановлено: переважає більшість зайнятих у неформальному секторі працює у сільському, лісовому та рибному господарствах; серед загальної кількості неформально зайнятих осіб переважають чоловіки; найвищий рівень неформальної зайнятості зафіксований серед чоловіків і жінок 40–49 та 50–59 років; більші ніж половина неформально зайнятих проживають у сільській місцевості; майже половина неформально зайнятих осіб працюють не за наймом. На основі проведеного дослідження визначено характерні особливості та найбільш вагомні причини виникнення неформальної зайнятості. Окреслено ризики існування неформальної зайнятості та неоднозначні наслідки її поширення. Запропоновано деякі шляхи зниження рівня неформальної зайнятості в країні, зокрема, у сфері податкового законодавства, трудових відносин, соціального страхування.

Ключові слова: тінізація; неформальний ринок праці; неформальна зайнятість; економічна небезпека; ризики; наслідки.

Оксана Владимировна ОРЛИК

кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической кибернетики и информационных технологий, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: orox@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1235-7838>

**НЕФОРМАЛЬНАЯ ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ КАК ФАКТОР
ТЕНИЗАЦИИ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОПАСНОСТИ**

Орлик, О. В. *Неформальная занятость населения как фактор тенизации и экономической опасности*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов / Под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 1 (72). С. 164–177.

Аннотация. В статье на основе обобщения статистических данных исследованы современные тенденции развития неформального рынка труда в Украине на протяжении 2016–2018 гг. Объектом исследования является неформальная занятость, которая выступает фактором экономической опасности для страны в целом и ее субъектов хозяйственной деятельности. Целью статьи является выявление характера изменений, происходящих в структуре неформальной занятости в Украине в последние годы, в частности, после реформирования пенсионной системы. В процессе исследования использовались следующие общенаучные методы: аналитико-монографический – при изучении литературных источников по теме исследования; анализа и синтеза – для обобщения статистических данных о тенденциях развития неформального рынка труда; системного анализа, абстрагирования, логических обобщений – при определении характерных особенностей и причин возникновения неформальной занятости; абстрактно-логический – для формирования выводов. Проведен сравнительный анализ неформально занятого населения по видам экономической деятельности, полу, месту жительства, статусу занятости. По результатам исследования было установлено: подавляющее большинство занятых в неформальном секторе работает в сельском, лесном и рыбном хозяйствах; среди общего количества неформально занятых лиц преобладают мужчины; высокий уровень неформальной занятости зафиксирован среди мужчин и женщин 40–49 и 50–59 лет; больше половины неформально занятых проживают в сельской местности; почти половина неформально занятых лиц работает не по найму. На основе проведенного исследования определены характерные особенности и наиболее весомые причины возникновения неформальной занятости, а также риски ее существования и неоднозначные последствия распространения. Предложены некоторые пути снижения уровня неформальной занятости в стране, в частности, в сфере налогового законодательства, трудовых отношений, социального страхования.

Ключевые слова: тенизация; неформальный рынок труда; неформальная занятость; экономическая опасность; риски; последствия.

Oksana ORLYK

*PhD in Economics, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics and Information Technology, Odessa National Economics University, Ukraine,
e-mail: orox@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1235-7838>*

INFORMAL POPULATION EMPLOYMENT AS A FACTOR OF SHADOWING AND ECONOMIC DANGER

Orlyk, O. (2020). *Informal population employment as a factor of shadowing and economic danger*. Ed. by M. Zvieriakov (ed.-in-ch.) and others [Неформальна зайнятість населення як фактор тинізації та економічної небезпеки; за ред.: М. Зверякова (гол. ред.) та ін.], Socio-economic research bulletin; Вісник соціально-економічних досліджень (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (72), pp. 164–177.

Abstract. The article investigates the current trends of informal labor market development in Ukraine during 2016–2018, based on a synthesis of statistical data. The object of study is informal employment, which acts as a factor of economic danger for the country as a whole and its business entities. The purpose of the article is an identification of the nature of changes

occurring in the structure of informal employment in Ukraine in recent years, in particular, after the pension system reform. In the research process, the following general scientific methods were used: analytical-monographic – in the study of literary sources on the research topic; analysis and synthesis – to summarize statistical data on development trends of the informal labor market; system analysis, abstraction, logical generalizations – in determining the characteristic features and causes of informal employment; abstract-logical – for conclusions forming. A comparative analysis of the informally employed population by type of economic activity, gender, place of residence, employment status has been conducted. According to the study results, it was established: the vast majority of workers in the informal sector work in agriculture, forestry and fisheries; among the total number of informally employed persons, men predominate; a high level of informal employment was recorded among men and women 40–49 and 50–59 years old; more than half of the informally employed persons live in rural areas; almost half of informally employed persons are self-employed. Based on the conducted study, the characteristic features and the most significant reasons of informal employment occurrence, as well as the risks of its existence and ambiguous consequences of the spread, are determined. Some ways of reducing of informal employment level in the country are proposed, in particular, in the field of tax legislation, labor relations and social insurance.

Keywords: shadowing; informal labor market; informal employment; economic danger; risks; effects.

JEL classification: E240; E260; J210; J230

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(72\).2020.164-177](https://doi.org/10.33987/vsed.1(72).2020.164-177)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний етап розвитку економіки України характеризується тіньовою економічною діяльністю, яка набула значних масштабів та специфічних форм вияву, й переміщенням частини зайнятого населення з офіційного сектора економіки до неофіційного – тіньового сектору.

Існування неформального (тіньового) ринку праці зумовлює суттєве скорочення дохідної частини державного бюджету, зокрема, частки податкових надходжень. Звідси зменшується видаткова частина на виплату пенсій та інших соціальних виплат, заробітної плати, стипендій тощо. Кошти, що обертаються у сфері тіньового ринку праці, створюють суттєву перешкоду на шляху забезпечення сталого розвитку економіки країни та загрожують її економічній безпеці, що підтверджує важливість цього дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. У науковій літературі спостерігається активізація досліджень у сфері виявлення факторів, що сприяють розвитку тіньової економіки в країнах із ринковими механізмами господарювання. Одним із таких факторів тінізації виступає неформальна зайнятість населення, яка є сегментом у структурі українського ринку праці. Проблема неформальної зайнятості присвячено праці таких науковців, як: С. Кожем'якіна, С. Калініна [1], І. Л. Петрова [2], В. Р. Сердюк, І. В. Заюков [3], Л. Д. Яценко, Л. М. Якушенко [4], М. О. Джаман [5], М. Трифонов [6], Н. М. Краус, Є. Г. Самойленко [7], І. В. Ангелко [8], М. Наумова [9], Н. В. Волкова, К. Р. Сосенкова, О. А. Карпа [10] та ін. Але аналіз цих досліджень свідчить про те, що усіх сучасних аспектів розвитку даного феномену у період проведення пенсійної реформи не було охоплено, тому є потреба у переусвідомленні раніше отриманих результатів і вирішенні в комплексі нових завдань, що виникли.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми.

Неформальна зайнятість виступає фактором тінізації економіки та посилює економічну небезпеку країни й суб'єктів її господарювання. У сучасних умовах актуальність вирішення проблеми неформальної зайнятості зумовлена її значними масштабами, негативним впливом на стан і розвиток ринку праці, на соціально-економічну ситуацію в країні. В останні роки в країні змінилися тенденції та масштаби неформальної зайнятості, окреслилася низка характерних особливостей цього процесу. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне дослідити сучасні тенденції розвитку даного феномену і викласти своє бачення щодо цього питання.

Постановка завдання. Метою статті є: дослідити сучасні тенденції розвитку неформального ринку праці й такого фактору тінізації та економічної небезпеки для держави і суб'єктів її господарювання, як неформальна зайнятість; визначити характерні особливості та причини виникнення неформальної зайнятості; визначити ризики існування та наслідки поширення неформальної зайнятості для країни та суб'єктів її господарювання; запропонувати деякі шляхи зниження рівня неформальної зайнятості в країні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні поширеною моделлю ринків праці є дуалістична, або поділ ринків праці на формальну і неформальну (неофіційну, нерегламентовану) частини.

За висновками МОП, зайнятість у неформальному секторі найбільше поширена в країнах з недостатньо розвиненими економіками, що неспроможні забезпечити адекватну зайнятість і соціальний захист від безробіття, насамперед у країнах зі швидко зростаючим населенням [11, с. 4]. У країнах, що переходять до ринку, неформальний сектор становить від 30 до 60% економічно активного населення. У менших розмірах він існує й у розвинених країнах. За критеріями МОП, неформальний сектор характеризується незначним капіталом або його відсутністю, переважанням ручної праці, незареєстрованістю, відсутністю доступу до джерел фінансування і кредиту [2, с. 110–111].

Характерними рисами реального розвитку ринку праці в Україні стали:

- недовикористання праці, про що свідчить нижчий, ніж в інших транзитивних економіках, рівень зайнятості та його фактична незмінність у доволі тривалому періоді;
- надмірна експансія неформальної зайнятості, її тісне переплетіння з формальною, що обумовлює дерегульованість і неконтрольованість багатьох процесів у соціально-трудовій сфері;
- відсутність прогресивних структурних зрушень в економіці, і, відповідно, у сфері зайнятості, гальмування інноваційних перетворень, здатних забезпечити підвищення конкурентоспроможності національної робочої сили;
- розбалансованість ринків праці та освітніх послуг, унаслідок чого виникли перекося у кількісно-якісній структурі ринку праці;
- ігнорування взаємозв'язку темпів зростання продуктивності праці та заробітної плати, що об'єктивно звужувало джерела розвитку та обмежувало попит на працю [2, с. 5–6].

Гострота цих та інших проблем спонукає до дослідження особливостей неформальної зайнятості населення як фактора тінізації господарської діяльності та економічної небезпеки.

Неформальна зайнятість існує як у неформальному, так і у формальному секторах економіки. Існування зайнятості в офіційно незареєстрованому секторі економіки, передбачає приховування від обліку та оподаткування результатів

дозволеної законодавством діяльності, зумовлене можливістю отримувати більші прибутки, ніж у легальному секторі, а також для певної категорії населення є основним джерелом доходу. Високі ставки оподаткування поряд зі слабким контролем за сплатою податків, відсутність безготівкового обігу за участі фізичних осіб, створюють передумови для неформального сектора економіки України.

Неформальний сектор зайнятості не є монолітним. У даному аспекті його основною варіативною ознакою є різноманіття видів діяльності, що приносять дохід. Типовими видами діяльності неформального сектору в Україні є неоплачувана робота у сімейному бізнесі, випадкова оплачувана робота, робота вдома, вулична торгівля тощо.

До сучасних тенденцій функціонування ринку праці в Україні можна віднести значні обсяги неформальної зайнятості. Дані статистичних обстежень дозволяють визначити основні тенденції розвитку неформальної зайнятості в Україні.

Аналіз динаміки неформальної зайнятості населення показує, що за період 2016–2018 рр. її загальний рівень зменшився на 10,6%. Кількість неформально зайнятих у 2016 р. становила 3961,2 тис. осіб, або 24,3% загальної кількості зайнятого населення віком 15–70 років, у 2018 р. – 3541,3 тис. осіб та 21,6% відповідно (рис. 1).

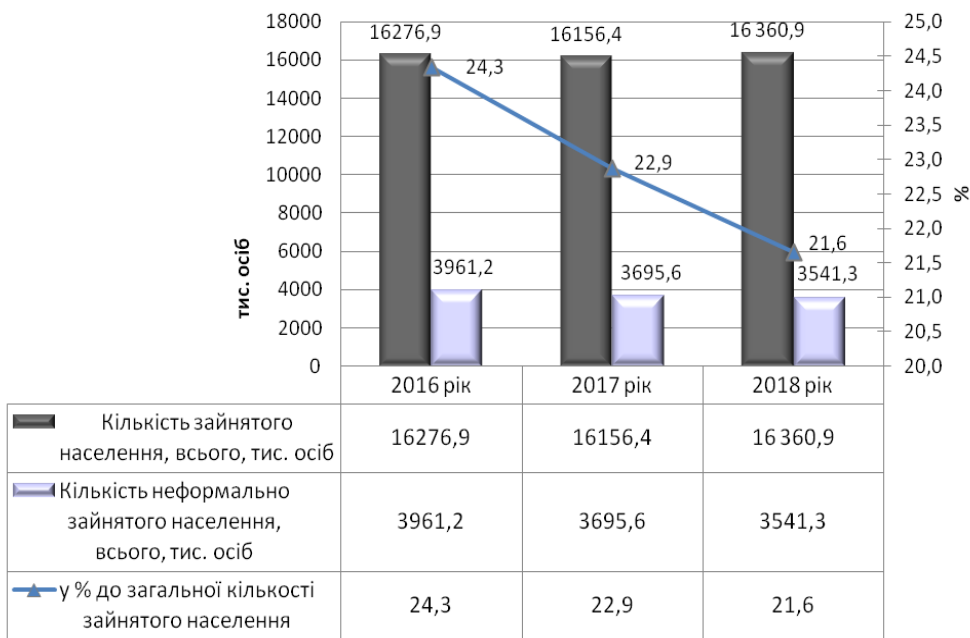


Рис. 1. Динаміка чисельності та питомої ваги неформально зайнятого населення України віком 15–70 років у 2016–2018 рр.

Джерело: розроблено автором за даними [12]

Неформальний сектор економіки за цей період був місцем докладання праці для кожної четвертої-п'ятої людини з-поміж зайнятих.

Серед причин зниження неформальної зайнятості в українській економіці протягом 2016–2018 рр. можна вважати реформування пенсійної системи, що послужило поштовхом населенню до офіційного оформлення на роботу для накопичення необхідного стажу та отримання у майбутньому пенсії.

Динаміка неформально зайнятого населення України за видами економічної діяльності наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Неформально зайняте населення України віком 15–70 років
за видами економічної діяльності у 2016–2018 рр.

Види економічної діяльності	Роки		
	2016	2017	2018
Кількість неформально зайнятого населення віком 15–70 років, всього, тис. осіб	3961,2	3695,6	3541,3
у т.ч. за видами економічної діяльності, у % до підсумку:			
сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	40,8	42,1	42,9
промисловість	6,1	5,6	5,5
будівництво	15,5	16,1	15,9
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	20,9	19,6	18,2
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3,5	3,3	4,2
тимчасове розміщування й організація харчування	2,6	2,4	2,2
інші види економічної діяльності	10,6	10,9	11,1

Джерело: розроблено автором за даними [12]

Як видно з даних табл. 1 рівень неформальної зайнятості знижувався у таких видах економічної діяльності, як: промисловість, оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, тимчасове розміщування й організація харчування. Водночас неформальна зайнятість населення збільшувалася у сільському господарстві, лісовому господарстві та рибному господарстві, будівництві, транспорті та інших видах діяльності.

Переважна більшість зайнятих у неформальному секторі (40,8% – у 2016 р., 42,9% – у 2018 р.) працює в сільському, лісовому та рибному господарствах. Це обумовлено нерозвиненістю ринкових відносин у цих сферах, відсутністю альтернативи зайнятості на сільськогосподарських підприємствах, низькою конкурентоспроможністю сільського населення. За таких обставин варто визнати, що неформальна діяльність селян відіграє важливу роль у забезпеченні їх доходів та насиченні ринку сільськогосподарської продукції.

На несільськогосподарські види неформальної зайнятості припадає незрівнянно менша частка у загальній структурі зайнятого населення: на транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність (3,5% – у 2016 р., 4,2% – у 2018 р.), тимчасове розміщування й організацію харчування (2,6% – у 2016 р., 2,2% – у 2018 р.), промисловість (6,1% – у 2016 р., 5,5% – у 2018 р.).

Домінантною сферою прикладання праці у несільськогосподарському неформальному секторі є оптово-роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (20,9% – у 2016 р., 18,2% – у 2018 р.), будівництво (15,5% – у 2016 р., 15,9% – у 2018 р.). При цьому помітне зниження частки неформальної

зайнятості у оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (з 20,9% до 18,2%) пояснюється зростанням попиту на послуги у цих видах діяльності на офіційному ринку праці.

До інших видів неформальної зайнятості, які становили 10,6% – у 2016 р. і 11,1% – у 2018 р., можна віднести різноманітні послуги населенню, врахувати які дуже складно.

Соціально-демографічний склад неформально зайнятих протягом 2017–2018 рр. залишився сталим. За даними Державної служби статистики України протягом вказаного періоду кожний четвертий чоловік (26,0% – у 2017 р., 24,5% – у 2018 р.) та майже кожна п'ята жінка (19,5% – у 2017 р., 18,6% – у 2018 р.) були задіяні у неформальному секторі. Серед загальної кількості неформально зайнятих переважають чоловіки (табл. 2).

Таблиця 2

Зайнятість населення у неформальному секторі економіки за статтю та віковими групами у 2017–2018 рр.

Показники	2017 р.				2018 р.			
	Жінки		Чоловіки		Жінки		Чоловіки	
	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %
Кількість неформально зайнятого населення віком 15–70 років, всього	1514,7	100,0	2180,9	100,0	1469,5	100,0	2071,8	100,0
у т.ч. за віковими групами:								
15–24	140,7	9,3	244,9	11,2	128,7	8,8	215,9	10,4
25–29	165,4	10,9	328,8	15,1	153,6	10,5	298,3	14,4
30–34	173,3	11,4	339,4	15,6	187,2	12,7	328,3	15,8
35–39	185,2	12,2	283,3	13,0	172,4	11,7	272,0	13,1
40–49	375,6	24,8	497,6	22,8	375,7	25,6	488,9	23,6
50–59	355,1	23,4	386,7	17,7	341,2	23,2	380,8	18,4
60–70	119,4	7,9	100,2	4,6	110,7	7,5	87,6	4,2

Джерело: розроблено автором за даними [12]

При цьому у вікових групах неформально зайнятих 15–39 років зафіксоване переважання чоловіків (54,9% – у 2017 р., 53,7% – у 2018 р.), а серед осіб середнього (40–59 років) та похилого віку (більше 60 років) – жінок (відповідно 56,1% та 56,3%).

Аналіз неформальної зайнятості у розрізі вікових груп показує, що у неформальному секторі економіки переважно працюють особи працездатного віку, де їх частка у 2018 р. склала 92,5% серед жінок і 95,8% серед чоловіків.

Поширення неформальної зайнятості серед молоді обумовлене пошуком додаткового заробітку під час здобуття освіти. Найчастіше молодь залучається на низькооплачувані роботи, які не вимагають кваліфікації, навичок та відповідного досвіду роботи. Це, зазвичай, робота у магазинах, супермаркетах, місцях громадського харчування. Останнім часом також набувають поширення

різноманітні види робіт, пов'язані з використанням комп'ютерної техніки (набір текстів, сканування, криптографія та інші) [8, с. 127].

Найвищий рівень неформальної зайнятості як серед жінок, так і чоловіків зафіксований серед осіб 40–49 та 50–59 років. Варто зауважити, що наразі представники саме цих вікових категорій населення є найбільш уразливими та соціально незахищеними в країні. Дискримінація осіб середнього та передпенсійного віку у доступі до офіційних робочих місць змушує їх шукати неформальні джерела отримання додаткових засобів існування.

Неформальна зайнятість серед осіб пенсійного віку в першу чергу спричинена низьким рівнем пенсійного забезпечення. Бажання продовжити трудову діяльність змушує їх погоджуватися на неформальну зайнятість, працювати на посадах не привабливих для молодих працівників. Крім цього, в офіційному секторі економіки пропозиція праці для цієї вікової категорії стикається з обмеженим попитом на неї.

Особливістю неформальної зайнятості в Україні є переважне її поширення серед сільського населення. Так більш ніж половина неформально зайнятих проживають саме у сільській місцевості: 54,1% – у 2017 р., 54,8% – у 2018 р., тоді як відповідний показник для міського населення становив 45,9% – у 2017 р., 55,2% – у 2018 р. (табл. 3).

Як бачимо з наведених даних, найвищий рівень неформальної зайнятості жителів сільської місцевості зафіксований серед населення середнього віку (40–59 років): 44,7% – у 2017 р., 45,9% – у 2018 р.

Таблиця 3

Зайнятість населення у неформальному секторі економіки за місцем проживання та віковими групами у 2017–2018 рр.

Показники	2017 р.				2018 р.			
	Міські поселення		Сільська місцевість		Міські поселення		Сільська місцевість	
	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %
Кількість неформально зайнятого населення віком 15–70 років, всього	1697,2	100	1998,4	100	1599,6	100	1941,7	100
у т.ч. за віковими групами:								
15–24	148,1	8,7	237,5	11,9	126,5	7,9	218,1	11,2
25–29	245,2	14,4	249,0	12,5	212,2	13,3	239,7	12,3
30–34	281,3	16,6	231,4	11,6	271,7	17,0	243,8	12,6
35–39	247,7	14,6	220,8	11,0	236,8	14,8	207,6	10,7
40–49	408,9	24,1	464,3	23,2	406,5	25,4	458,1	23,6
50–59	312,2	18,4	429,6	21,5	288,4	18,0	433,6	22,3
60–70	53,8	3,2	165,8	8,3	57,5	3,6	140,8	7,3

Джерело: розроблено автором за даними [12]

За умов хронічного безробіття на селі основною сферою прикладання праці стала нелегальна робота за наймом у фермерських господарствах, а також робота

в особистих підсобних господарствах, де переважає ручна низькопродуктивна праця, що знижує мотивацію до праці та сприяє тінізації виробничо-збутових процесів аграрного сектору, зростанню навантаження на соціальні фонди.

Практично виживають лише ті села, які розміщені вздовж великих автомагістралей за рахунок того, що люди мають можливість займатися малим бізнесом (будують кафе, станції техобслуговування, або просто сидять при дорозі та продають власну продукцію) [5, с. 5].

Отже, основною причиною дуже значного розповсюдження неформальної зайнятості в сільській місцевості є брак альтернатив зайнятості. У міській місцевості зайнятість у неформальному секторі менше завдяки більш сприятливій кон'юктурі на ринку праці та наявності попиту на робочу силу в офіційному секторі, порівняно з сільською місцевістю. З огляду на це, цілком зрозумілою стає різниця у частці неформально зайнятого населення міст та сіл за окремими віковими групами.

Варто відзначити, що і серед жителів міських поселень також найбільший відсоток неформально зайнятого населення приходить на 40–59 років, хоча порівняно з жителями сільської місцевості він менший: 42,5% – у 2017 р., 43,4% – у 2018 р. Як бачимо, ця частка зростає, як серед жителів сільської місцевості, так і міських поселень.

Наведені дані також свідчать про те, що у 2017–2018 рр. найбільша сумарна частка неформально зайнятого населення серед жителів міст та сіл припадає на вік 15–39 років: якщо серед міського населення вона становила 53,0–54,3%, то серед сільського населення цей показник коливався у межах 46,8–47,0%. Що ж стосується осіб похилого віку (60–70 років), то за вказаний період до неформальної економіки було залучено 3,2–3,6% городян і 7,3–8,3% сільських жителів.

Майже половину неформально зайнятих (50,8% – у 2017 р., 52,6% – у 2018 р.) становлять особи, які працюють не за наймом. Переважна більшість із них (77,1–77,5%) мешкає у сільській місцевості. Натомість основна маса працюючих за наймом – це міські жителі (69,9–70,1%). При цьому, як серед найманих працівників переважають чоловіки (60,4–60,7%), так і серед працюючих не за наймом також переважають чоловіки, хоча частка їх дещо менша (56,5–57,7%) (табл. 4).

Варто відзначити, що дані, представлені Державною службою статистики України, не можна вважати остаточними. Насправді кількість зайнятих у неформальному секторі економіки може бути більшою, зважаючи на важкість його обстеження.

Таблиця 4

Зайнятість населення у неформальному секторі економіки за статтю, місцем проживання та статусом зайнятості у 2017–2018 рр.

Показники	2017 рік				2018 рік			
	за наймом		не за наймом		за наймом		не за наймом	
	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %
Кількість неформально зайнятого населення віком 15–70 років	1819,3	100	1876,3	100	1678,1	100	1863,2	100
у т.ч. за статтю:								
– жінки	720,7	39,6	794,0	42,3	659,8	39,3	809,7	43,5

Продовження табл. 4

– чоловіки	1098,6	60,4	1082,3	57,7	1018,3	60,7	1053,5	56,5
у т.ч. за місцем проживання:								
– міські поселення	1275,5	70,1	421,7	22,5	1172,9	69,9	426,7	22,9
– сільська місцевість	543,8	29,9	1454,6	77,5	505,2	30,1	1436,5	77,1

Джерело: розроблено автором за даними [12]

Оскільки ринок праці України відноситься до трансформаційної моделі, то за своїми характеристиками неформальна зайнятість в Україні схожа на аналогічні феномени в країнах периферійного капіталізму: значні масштаби поширення неформальної зайнятості, слабка розвиненість промислово-виробничої сфери, розмивання межі між формальною та неформальною зайнятістю. Вторинний характер неформальної зайнятості об'єднує Україну з розвиненими капіталістичними країнами Європи [6].

Разом з тим, неформальна зайнятість в Україні має низку специфічних рис. Оскільки неформальна зайнятість має вторинний характер, то прибутки від неї є нижчими за доходи, отримані одночасно за допомогою офіційної та неофіційної діяльності. Загальна кількість та частка неформально зайнятих розподілені нерівномірно та залежать від регіону та місцевості проживання. У сільській місцевості неформальна зайнятість є чи не єдиним засобом виживання. Через це в аграрних областях заходу та півночі України частка неформально зайнятих осіб найбільш висока. Цим же пояснюється переважання серед неформально зайнятих осіб, які працюють не за наймом.

Більшість населення, залученого до неформальної економіки, цілком свідомо та добровільно зробила вибір на її користь. Таким чином, неформальна зайнятість перетворилася на стратегію пристосування та діяльності в умовах капіталістичних відносин. Насамперед це стосується самозайнятих. Водночас багато роботодавців схильні порушувати норми трудового законодавства, нав'язуючи працівникам неформальну зайнятість як безальтернативне явище. А поглиблення економічної кризи дає підстави прогнозувати подальше поширення та поглиблення практик неформальної зайнятості.

Найбільш вагомими причинами виникнення неформальної зайнятості в економіці України на даному етапі, є:

- нестабільність податкового законодавства;
- складна система оподаткування;
- високий податковий тиск на роботодавця, високе податкове навантаження на особисті доходи громадян і, зокрема, процент відрахувань до соціальних фондів, що провокує перехід великої частини економіки у «тінь». На рік загальна кількість податків в Україні становить понад 100 (для порівняння, у Швейцарії – 2, у Сінгапурі – 5, Латвії – 7, Китаї – 4) [7, с. 65];
- високе навантаження на фонд заробітної плати, особливо у секторі малого і середнього підприємництва;
- низький рівень заробітної плати у державному секторі економіки, що сприяє «відпливу» частини трудових ресурсів у «тінь» задля отримання більших доходів;
- збереження значної частки неперспективних робочих місць, дефіцит гідної роботи;

– дисбаланс між ринками праці та освітніх послуг – перекоси у кількісно-якісній структурі, домінування пропозиції над попитом, перевищення попиту на окремі спеціальності і відсутність його на інші, невідповідність рівня кваліфікації потребам роботодавців. Поглиблення диспропорцій, що існують на вітчизняному ринку праці, призводять до збільшення рівня безробіття, зокрема, серед випускників ЗВО [13, с. 89];

- порушення роботодавцем прав найманих працівників;
- низька конкурентоспроможність певної частки населення на ринку праці, насамперед через невідповідну освіту та кваліфікацію;
- зміна трудових мотивацій населення у бік прагнення суб'єктів до самостійності в господарюванні, робота на самих себе;
- недосконалість нормативно-правової бази, яка регулює ринок праці, забезпечення зайнятості та соціального захисту населення;
- нерегульована трудова міграція населення як зовнішня, так і внутрішня, представники якої значною мірою стають неформально зайнятими;
- відсутність ефективної системи контролю та покарання за порушення роботодавцями чинного законодавства у сфері трудових відносин;
- відсутність системних структурних зрушень, спрямованих на модернізацію економіки, її інноваційний розвиток;
- фінансова нестабільність економіки та порушення економічної рівноваги;
- незначне залучення прямих іноземних інвестицій, погіршення інвестиційного клімату в країні, низька інвестиційна активність держави та реального сектора економіки;
- значні перешкоди на шляху розвитку підприємництва, високий ступінь ризику вітчизняного бізнесу;
- надмірне регулювання підприємницької діяльності, високий рівень корупції державних службовців.

Наслідки поширення неформальної зайнятості є неоднозначними:

- неформальну зайнятість можна розглядати в якості вимушеної форми адаптації населення в умовах несприятливої соціально-економічної ситуації в країні, що безумовно має позитивні наслідки, зокрема: зниження кількості безробітних та напруження на ринку праці; можливість на певний період часу отримувати дохід, який є вищим порівняно із соціальними виплатами по безробіттю;
- відкриваючи доступ до нових професій і дозволяючи відносно «дешево» здобувати нові навички, неформальна зайнятість є важливим механізмом соціальної, трудової та професійної мобільності;
- така зайнятість часто виступає інкубатором малого підприємництва: на практиці часто відбувається трансформація самозайнятості у підприємництво, що супроводжується створенням нових легальних робочих місць;
- неформальна зайнятість здатна забезпечувати більш високу зайнятість, у тому числі за рахунок залучення до трудових відносин тих категорій людей, яким в іншій ситуації було б складно знайти роботу в силу специфіки своїх можливостей, наприклад, інвалідам;
- така зайнятість відіграє деяку позитивну роль у забезпеченні зайнятості та доходів населення, у створенні робочих місць тощо [4, с. 7–8; 9; 10, с. 527].

Разом з тим, неформальна зайнятість супроводжується ризиками, що створюють економічну небезпеку для держави, суб'єктів її господарювання та суспільства у цілому:

- недоодержання надходжень до бюджету та соціальних фондів, які могли б бути спрямовані на розвиток соціально-економічної сфери та підвищення рівня й якості життя населення;
- ускладнення процесів регулювання зайнятості населення;
- ускладнення контролю за грошовим обігом;
- гальмування процесів модернізації економіки та формування усталеної ринкової системи в силу низької капіталоємності та продуктивності праці;
- обмеження можливості отримання повної та достовірної економічної інформації, що негативно впливає на процеси макроекономічного прогнозування, розробку ефективних програм розвитку соціально-економічної системи держави;
- гальмування процесів ефективного використання наявного трудового потенціалу внаслідок поширеності незахищених форм зайнятості;
- втрата професійно-кваліфікаційних навичок особистості, зниження її матеріального та культурного рівня внаслідок тривалої зайнятості у неформальному секторі, що призводить до значного зниження якості трудового потенціалу країни;
- ускладнення здійснення контролю за умовами праці, правами інтелектуальної власності;
- відсутність контролю якості товарів і послуг, що надаються;
- формування у суспільстві атмосфери припустимості порушення податкового, трудового та іншого законодавств;
- сприяння зростанню корупції та тіньової економіки;
- створення сприятливого середовища для кримінальної діяльності тощо.

Очевидно, що неформальний вид зайнятості тільки сприяє тінізації економіки та посилює економічну небезпеку. Тому держава повинна усіма способами сприяти легалізації неформальної зайнятості в країні, вирішувати проблеми детінізації економіки, забезпечувати існування переважно офіційного ринку праці.

Висновки і перспективи подальших розробок. За результатами дослідження можна зробити такі висновки. Причинами зниження частки неформальної зайнятості в країні протягом 2016–2018 рр. можна вважати проведення пенсійної реформи, а також те, що значна кількість неформально зайнятих як у неформальному, так і у формальному секторах української економіки є прихованою для обстежень.

Серед причин стримування процесів зниження неформальної зайнятості в країні можна відзначити:

- значну вигідність незареєстрованої зайнятості, яка дає змогу ухилятися від сплати податків як робітникам, так і роботодавцям;
- дискримінацію осіб середнього та передпенсійного віку у доступі до офіційних робочих місць та рівні заробітної плати;
- трудові відносини, які легко перервати;
- залучення до неформальної діяльності одного або кількох членів родини, як характерна для України сімейна стратегія.

Для вирішення проблеми неформальної зайнятості в Україні можна рекомендувати декілька актуальних шляхів, зокрема:

- вдосконалення законодавчої бази, зокрема у сфері трудових відносин, оподаткування, підприємництва;
- оптимізація відрахувань до соціальних фондів;
- спрощення податкового законодавства;
- підвищення стабільності та привабливості формальної зайнятості;

- впровадження системи соціального страхування, у тому числі медичного;
- забезпечення реального захисту соціально вразливих верств населення.

Подальших досліджень потребують питання пов'язані з розробкою комплексної системи заходів, спрямованої на зменшення частки неформально зайнятого населення в Україні, розв'язання найбільш гострих суперечностей розвитку ринку праці.

Література

1. *Ринок праці та зайнятість в Україні : реалії та перспективи* : кол. монографія / За ред. С. Кожем'якіної, С. Калініної. Київ : ІПК ДСЗУ, 2018. 424 с.
2. *Український ринок праці : особливості розвитку та ефективність функціонування* : кол. монографія / За ред. І. Л. Петрової. Київ : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2009. 450 с. URL: http://library.krok.edu.ua/media/library/category/monografiji/petrova_0004.pdf (дата звернення: 28.02.2020).
3. Сердюк В. Р., Заюков І. В. *Сучасні підходи до професійної підготовки економічно активного населення як складової інноваційного розвитку економіки України* : монографія. Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2007. 177 с.
4. Яценко Л. Д., Якушенко Л. М. *Ризики поширення та шляхи мінімізації тіньової зайнятості в Україні* : аналітична доповідь. Серія «Соціальна політика». 2015. № 23. 12 с. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/tinyova_zaynatist-71558.pdf (дата звернення: 05.03.2020).
5. Джаман М. О. *Проблеми зайнятості населення України та пропозиції щодо їх вирішення у контексті економічного розвитку*. Сучасні проблеми ринку праці і зайнятості в контексті політики швидкого економічного зростання : матер. засідання круглого столу (Київ, 17 травня 2018 р.) / За наук. ред. С. М. Кожем'якіної. Київ : ІПК ДСЗУ, 2018. С. 4–6.
6. Трифонов М. *Неформальна зайнятість населення України : кількісний та якісний виміри*. URL: <https://commons.com.ua/uk/neformalna-zajnyatist-naseleण्या> (дата звернення: 11.03.2020).
7. Краус Н. М., Самойленко Є. Г. *Тіньова зайнятість і офіційне безробіття на ринку праці : світовий досвід і українські реалії*. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2014. № 1 (63). С. 64–71.
8. Ангелко І. В. *Неформальна зайнятість населення України в сучасних умовах господарювання*. Український соціум. 2010. № 3 (34). С. 124–132.
9. Наумова М. *Неформальна зайнятість в Україні : аналіз факторів впливу*. Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства. 2018. № 2. URL: <http://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/169/162> (дата звернення: 12.03.2020).
10. Волкова Н. В., Сосенкова К. Р., Карпа О. А. *Проблеми теневий зайнятості в Україні*. Молодий вчений. 2017. № 5 (45). С. 525–528.
11. *Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості населення* : Наказ Державної служби статистики України № 16 від 23.01.2013 р. 24 с. URL: https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/18/metod_16.pdf (дата звернення: 16.03.2020).
12. *Державна служба статистики України* : сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 17.03.2020).
13. Орлик О. В. *Взаємодія ринків праці та освітніх послуг в контексті забезпечення економічної безпеки*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. 2018. Вип. 2 (66). С. 85–98. DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.2\(66\).2018.85-98](https://doi.org/10.33987/vsed.2(66).2018.85-98).

References

1. *The labor market and employment in Ukraine: realities and prospects*: monograph (2018). Ed. by S. Kozhemiakina, S. Kalinina [Rynok pratsi ta zainiatist v Ukraini: realii ta perspektyvy: monohrafiia; za nauk. red. S. Kozhemiakinoi, S. Kalininoi], IPK DSZU, Kyiv, 424 s. [in Ukrainian]

2. *Ukrainian labor market: features of development and functioning efficiency*: monograph (2009). Ed. by I. L. Petrova [Ukrainskyi rynek pratsi: osoblyvosti rozvytku ta efektyvnist funktsionuvannia: monohrafiia; za red. I. L. Petrovoi], Kyiv, 450 s. Retrieved from: http://library.krok.edu.ua/media/library/category/monografiji/petrova_0004.pdf [in Ukrainian]
3. Serdiuk, V. R., Zaiukov, I. V. (2007). *Modern approaches to the professional training of the economically active population as a component of innovative development of the Ukrainian economy*: monograph [Suchasni pidkhody do profesiinoi pidgotovky ekonomichno aktyvnoho naselennia yak skladovoi innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy: monohrafiia], UNIVERSUM-Vinnytsia, Vinnytsia, 177 s. [in Ukrainian]
4. Yatsenko, L. D., Yakushenko, L. M. (2015). *Risks of spread and ways to minimize shadow employment in Ukraine*: analytical report [Ryzyky poshyrennia ta shliakhy minimizatsii tinovoi zainiatosti v Ukraini], Analitychna zapyska, Serii «Sotsialna polityka», No. 23, 12 s. Retrieved from: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/tinyova_zaynatist-71558.pdf [in Ukrainian]
5. Dzhaman, M. O. (2018). *Problems of employment of the Ukrainian population and proposals for their solution in the context of economic development* [Problemy zainiatosti naselennia Ukrainy ta propozytsii shchodo yikh vyrishennia u konteksti ekonomichnoho rozvytku], Suchasni problemy rynku pratsi i zainiatosti v konteksti polityky shvydkoho ekonomichnoho zrostantia: materialy zasidannia kruhloho stolu 17 travnia 2018 r., IPK DSZU, Kyiv, s. 4–6 [in Ukrainian]
6. Tryfonov, M. *Informal employment of the Ukrainian population: quantitative and qualitative measurement* [Neformalna zainiatist naselennia Ukrainy: kilkisnyi ta yakisnyi vymiry]. Retrieved from: <https://commons.com.ua/uk/neformalna-zajnyatist-naselennya> [in Ukrainian]
7. Kraus, N. M., Samoilenko, Ye. H. (2014). *Shadow employment and official unemployment in labor market: the world experience and Ukrainian reality* [Tiniova zainiatist i ofitsiine bezrobbittia na rynku pratsi: svitovy dosvid i ukraïnski realii], Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli, No. 1 (63). s. 64–71 [in Ukrainian]
8. Anhelko, I. V. (2010). *Informal employment of the Ukrainian population in current business conditions* [Neformalna zainiatist naselennia Ukrainy v suchasnykh umovakh hospodariuvannia], Ukrainskyi sotsium, No. 3 (34). s. 124–132 [in Ukrainian]
9. Naumova, M. (2018). *Informal employment in Ukraine: analysis of influencing factors* [Neformalna zainiatist v Ukraini: analiz faktoriv vplyvu], Ekonomiko-pravova paradyhma rozvytku suchasnoho suspilstva, No. 2. Retrieved from: <http://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/169/162> [in Ukrainian]
10. Volkova, N. V., Sosenkova, K. R., Karpa, O. A. (2017). *The problems of shadow employment in Ukraine* [Problemy tiniovoi zainiatosti v Ukraini], Molodyi vchenyi, No. 5 (45), s. 525–528 [in Ukrainian]
11. *Methodological provisions for population informal employment determining*: Law of Ukraine, No. 16, 23.01.2013 [Metodolohichni polozhennia shchodo vyznachennia neformalnoi zainiatosti naselennia: Nakaz Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy, No. 16, 23.01.2013], Kyiv, 24 s. Retrieved from: https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/18/metod_16.pdf [in Ukrainian]
12. *State Statistics Service of Ukraine*: website [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: sait]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
13. Orlyk, O. V. (2018). *The interaction between labor markets and educational services in the context of economic security providing* [Vzaiemodiia rynkiv pratsi ta osvitynih posluh v konteksti zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky], Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen, Vyp. 2 (66), s. 85–98. DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.2\(66\).2018.85-98](https://doi.org/10.33987/vsed.2(66).2018.85-98) [in Ukrainian]